

Çeviriler :

1859 YILINDAKİ “KULELİ VAKASI” NIN
KARAKTERİNE VE BUNUN TÜRKİYE
TARİHİNDEKİ YERİNE DAİR*

Yazan: Y. A. PEDROSYAN

Türkçeye çeviren: İ. KAYNAK

1859 Eylülünde Türk hükümeti, Sultan Abdülmecîd’e karşı bir hareket hazırlandığını haber almıştı. İdarî makamlar, isyanı önlemeyi ve buna katılanları tutuklamayı süratle başardılar. Kuleli ve Çengelköy (İstanbul semtleri) kışalarında adli kovuşturma yürütüldü. Elebaşılar, sonradan sultan tarafından müebbed hapse çevrilen ölüm cezasına çarptırılırken ayaklanmaya katılan diğerleri de çeşitli sürgün cezalarına mahkûm edilmişlerdi.

Tarih literatüründe “Kuleli vakası” adını alan bu olaylar, son zamanlara kadar, gereği gibi incelenmiş değildir. O devir Türkiye tarihine tahsis edilmiş eserlerde (yazılarda) Avrupalı ve Türk tarihçiler 1859 ayaklanmasından bahsederken, bunun karakterine dair çeşitli fikirler ileriye sürmüşlerdir. Fakat onların bu fikir yürütmeleri gerçek vakaların tahliline dayandırılmamıştır. 1937 yılında U. İğdemir, Arşiv malzemesinin incelenmesine, yani ayaklanmaya katılanların mahkûmiyet dosyalarına dayanarak, “Kuleli vakası”nın karakterini açıklamaya çalışmıştır¹.

Sovyet tarih literatüründe ise 1859 ayaklanması V. İ. Şpil’kova’nın çeşitli kaynaklara dayanan makalesinde ilk defa tafsilâtli olarak karakterize edilmiştir². Bu yazıda ayaklanmanın zuhuru sebepleri, başarısızlığı ve buna katılanlara dair çok sayıda ve çok kıymetli gerçeklere dayanan malzeme kullanılmış ve böylece, 1859 ayaklanması sosyal ve siyasî karakterini belirtme yolunda ilk deneme yapılmıştır. V. İ. Şpil’kova’nın makalesi, işte bu yüzden

* “Narodî Azii i Afriki” (Asya ve Afrika Milletleri) adlı dergiden alınmıştır (Dergi No. 6, Moskova 1961).

¹ Uluğ İğdemir, Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma, Ankara 1937.

² V. İ. Şpil’kova, Antimonarhiçeskiy zagovor 1859 goda v Turtsii (Türkiye’de 1859 yılı mutlakîyet aleyhtarı ayaklanması). PV, 1959, No. 1, s. 100 - 104.

bilhassa tarihçilerin büyük ilgisini çekmektedir. Böyle olmakla beraber, bu makalenin bazı yerlerinin düzeltilmesi de gerekiyor.

V. İ. Şpil'kova, 1859 ayaklanmasını, bütünüyle, saltanata karşı bir hareket olarak nitelemektedir. Fakat, kaynaklarda, isyancıların saltanatı kaldırma niyetinde olduklarına dair bilgi yoktur. V. İ. Şpil'kova'nın makalesinde de, genellikle, isyancıların - dolaylı da olsa - saltanata karşı hareket ettiklerini belirten tek bir olay bile gösterilmemiştir. V. İ. Şpil'kova makalesinde "bu hareketin... sultanın hükümlerlik haklarının sınırlandırılmasını hedef tuttuğu"³ sonucuna varmakla, Kuleli Vakası'nın, "sultana karşı doğrudan doğruya bir hareket olduğu" fikri ile çelişmekte olduğunu göstermektedir.

Yazarın, isyancıların *Osmanlı devletini meşrutî bir idareye kavuşturmak amacını güttüklerine dair görüşü de münakaşa edilebilmekten pek uzak değildir*. Bu görüş, defalarca, V. İ. Şpil'kova'nın makalesinde müracaat ettiği, E. Engelhard'ın, A. Vamberi'nin, Y. Akçura, A. B. Kuran ve T. Z. Tunaya'nın yazılarında belirtilmiştir. Bununla beraber, bu yazarlardan hiçbirinin, görüşlerini doğrulamak için, bununla ilgili herhangi bir vakaya dayanmadığını da gözönünde bulundurmak gerekmektedir. E. Engelhard ile A. Vamberi de, N. Yorga⁴ ile A. Rasim⁵ gibi, kâfi derecede doğru olan herhangi bir kaynağa dayanmamaktadırlar. Y. Akçura, yazısında (herhangi bir kaynak göstermeden), "isyancılar arasında meşrutî değişikliklere tarafdar olanların da bulunabileceğine" dair görüşünü belirtmektedir⁶. A. B. Kuran, 1859 Kuleli Vakası'nın "hürriyet yolunda ilk adım" olduğunu saymak gerektiğini kaydederken, aynı zamanda, "bu vakaya katılanların bazılarında meşrutî gayeler olabileceğini" de çok büyük bir ihtiyatla tahmin etmektedir⁷.

T. Tunaya, 1859 ayaklanmasına dair çeşitli görüşleri sıralarken, eserinin hiçbir yerinde⁸, V. İ. Şpil'kova'nın bahsettiği "saltanata karşı gizli bir teşkilâttan" söz etmemektedir⁹.

³ Aynı makale, s. 104.

⁴ N. Jorga. Geschichte des Osmanischen Reiches, Bd. V. Gotha, 1913, s. 517.

⁵ Ahmed Rasim, Osmanlı Tarihi (rusça aslında bu eserin ismi eski yazı ile yazılmıştır), İstanbul, 1331, s. 2102 - 2107.

⁶ Bk. U. İğdemir, göst. eser, s. 27.

⁷ Bk. A. B. Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler", İstanbul 1945, s. 7-8.

⁸ Bk. T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952, s. 89 - 90.

⁹ V. İ. Şpil'kova, göst. makale, s. 100.

İsyancıların meşrutî projeleri bulunduğuna dair olan görüşler, diğer yazarlarca da belirtilmiştir. Meselâ, İslâm dinini kabul edip Türk ordusunda vazife gören ve şahsen 1859 hareketini yönetenlerden biri olan Hüseyin Dâim Paşa'yı tanıyan İngiliz F. Millingen, isyancıların amacının İmparatorluk halkının meşrutî haklarını elde etmek olduğunu yazmıştır¹⁰.

1859 hareketine katılanların Osmanlı devletini meşrutî idareye kavuşturmayı tasarladıklarına dair bilgilerin verildiği biricik kaynak, Rusya'nın Dışişleri Arşivi'ndeki belgelerdir. V. İ. Şpil'kova'nın makalesinde kaydettiği, "isyancıların Millet Meclisi kurmak niyetinde olduklarına" dair bilgiler bu belgelerde bulunmaktadır¹¹.

U. İğdemir'in kitabında, Türk arşiv malzemesinden ve 1859 hareketine dair dâva dosyalarından faydalanılmıştır. Yazar, bu malzemeye ve konuya dair yazılara dayanarak, isyancıların meşrutî reformlarla ilgili plânlarının bulunduğunu sonucuna varmamıştır. V. İ. Şpil'kova, Kuleli hareketini yönetenlerin amaçlarının "halkı ve orduyu hükûmete karşı ayaklandırmak, mevcut idarenin şeklini değiştirmek" olduğundan bahsederek olayları değerlendirirken, U. İğdemir'in verdiği belgelere de dayanmıştır. Fakat yazarın görüşünü dayandırmak istediği U. İğdemir'in eserindeki sayfada geçen ifadede, ancak genel olarak, "isyancıların halkı sultana karşı ayaklandırarak hükûmeti değiştirmek ve böylece mevcut kanun ve nizamı yıkmak niyetinde olduklarından" söz edilmektedir¹². Tutanakların bu yeri çeşitli şekilde tefsir edilebilir ve bu da isyancıların amacının meşrutiyeti ilân etmek olduğunu gösteren kesin bir delil değildir.

XIX. yüzyılın 60-70. yıllarındaki meşrutiyetçi hareketlerin tanınmış öncülerinden N. Kemal ile Ebuzziya Tevfik gibi Kuleli Vakası ile ilgili olayların çağdaşı bulunan kişilerin, en iyi bilgilere sahip

¹⁰ Bk. F. Millingen (Osman-Seify - Bey). *La Turquie sous le regne l'Abdul-Aziz* (1862 - 1867). Paris, 1868, p. 159.

¹¹ V. İ. Şpil'kova, göst. yazı, s. 102. V. İ. Şpil'kova, maalesef A. V. P. R. deki malzemeden hangisine dayandığını zikretmemektedir.

¹² Aynı yer.

¹³ "Bu cem'iyet-i fesâdiyye, Hüdânekerde, halkı ve askeri Saltanatı Seniyye aleyhine kaldırarak heye't-i devleti (aralıklı yazı Y. Petrosyan'ındır) tağyir ile usûl ve kavânîni bozmak ve sefk-i dimâ' etmek misillü envâ-ı fezâhat ve şenâatı müstemil olan bir fesâdın esbâb ve tedâbirine karâr vermiş...", U. İğdemir. Göst. eser, s. 44.

olarak, bu hareketin karakterine dair yaptıkları açıklamalar önemlidir. V. İ. Şpil'kova, N. Kemal'in "Hürriyet"¹⁴ gazetesinde açıklanan ve gûya isyancıların meşrutiyetin ilânını hedef tutmadıklarına dair olan görüşünün, 1859 isyanının bastırılmasından sonra hasıl olan baskı havasının yarattığı "ölçülü tutum" un bir sonucu olduğunu yazıyor¹⁵. Bu durumda, "Hürriyet" gazetesinin, 1869'da Londra'da "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" nin yayın organı olarak basılmakta olduğu dikkate alınmamış oluyor. Halbuki bu gazetede, Türkiye'nin meşrutî bir sultanlık idaresine kavuşturulması konusu defalarca ve açıkça ortaya atılmıştır. Tabiatıyla, bu gazetenin başyazarı olan N. Kemal'in, 1859 Kuleli Vakası'nı değerlendirdirken, "ölçülü bir tutum" da olması için hiçbir sebep yoktu.

Ebuzziya Tevfik de N. Kemal gibi, "Kuleli vakası" nın memleketteki nizamı değiştirecek bir vasfı olmadığı kanaatindedir¹⁶. Bütün bu söylenenlere ilâve olarak olaylara iyice vâkıf olan çağdaş yazar A. Midhat'ın 1850-1870 yılları arasındaki Türkiye tarihini konu olarak ele alan eserinde de, isyancıların meşrutiyetle ilgili bir projeleri bulunduğuna dair hiçbir bilgi verilmemektedir¹⁷.

Anlaşılan, isyancıların açık ve belirli bir siyasî programı yoktu. Ancak, A. V. P. R. den elde edilen malzemeye dayanarak V. İ. Şpil'kova'nın makalesinde kısmen naklettiği bazı bilgiler, bir kısım isyancının, meşrutî projeleri olduğunu tahmine imkân vermektedir. İsyana katılanların arasında çok sayıda *kurmay subayın* bulunması, dolaylı olarak, bunu doğrulamaktadır. Meşrutî idare fikri ise, kurmay subaylar arasında, daha Kırım Savaşı sırasında, savaşın cereyan ettiği sahalarda, Türk subaylarının uzun zaman müttefik Fransız ve İngiliz subayları ile münasebette bulundukları sırada uyanmağa başlamıştır. 1870 yılı ortalarında Türkiye'de bulunan E. A. Ragozina, bu yabancı subaylarla münasebet sonucu, Türkler arasında "parlamentarizm cereyanları" nın ortaya çıktığını kaydetmektedir¹⁸. Fakat, meşrutî

¹⁴ Bk. "Hürriyet", No. 30, 18 Ocak 1869.

¹⁵ Bk. V. İ. Şpil'kova, aynı yazı, s. 100.

¹⁶ Bk. U. İğdemir, adı geçen eser, s. 33.

¹⁷ Bk. Ahmed Midhat Üss-i İnkılâb... (rusça aslında eski yazı ile yazılmıştır), C. I. İstanbul 1294, s. 70 - 74.

¹⁸ E. A. Ragozina. İz dnevnika russkoy v Turtsii pered voynoy 1877 - 1878 gg. (1877 - 1878 Savaşı'ndan önce Türkiye'deki bir Rus kadınının hâtıratından) SPb., 1910, s. 134.

projelerin bâriz bir vasfı yoktur ve bu projelere bütün isyancıların bağlı olduğu da şüphelidir. Hattâ, yeni uyanmakta olan Türk burjuvazisinin menfaatlerini açıkça temsil eden ve nüvesini genç Türk münevverlerinin teşkil ettiği “Genç Osmanlılar” arasında bile bu fikirler birdenbire teşekkül etmemiştir.

Böylece, 1859 isyanı ile ilgili bütün bilinenleri bir arada ele alırsak, bu hareketin, karakteri bakımından, ne saltanata karşı ve ne de meşrutî bir idare taraftarı olduğuna hükmedilemez.

1859 “Kuleli Vakası” nı değerlendirirken ve bu hareketin Türk tarihindeki yerini tayin ederken, Osmanlı devletinin XIX. yüzyıl ortalarındaki siyasî ve iktisadî durumunun en önemli faktörlerini de hesaba katmak gerekir. Kırım Savaşı’ndan sonra zayıflayan ve yabancı sermaye tâbiyeti ağına gittikçe düşmekte olan Osmanlı devleti, artık, tamamen yarı müstemleke olma yolunu tutmuştur. Yabancı sermayenin memleket iktisadiyatındaki nüfuzu, bütün şekilleriyle ve bâriz olarak, bilhassa o devirde artmıştır¹⁹.

Bu durum karşısında ve memleketin süratle kötüleşen malî vaziyeti yanında, Sultan Abdülaziz (Abdülmecid?)’in ve saray mensuplarının önüne geçilmeyen başıboşluğu ve ölçüye sığmayan israfları, tamamen, tahammül edilmez bir hâl almıştır. Sultana ve onun hükûmetinin idaresine karşı olan memnuniyetsizlik, halkın bütün tabakalarına sızmaya başlamıştır. F. Millingen bu yıllarda, “ırk ve din farkı gözetilmeksizin, devletin kendilerini idareye muktedir olmadığını itiraf eden bütün Türkiye halkının, sabrı tükenmiş olup idarenin boyunduruğundan kurtulma çabasıdadır... Şüphesiz ki, Anadolu’daki Müslümanlar bile ayaklanmaya hazırdır...” diyor²⁰. A. Midhat da 1859 isyanının zuhuruna, “Sultan Abdülmecid’in ölçsüz müsrifliği ile saray mensuplarının suiistimallerinin sebep olduğunu” söyler²¹.

Bunu, diğer çağdaş yazarlar da te’yid etmişlerdir. 1860 yılı haziranında İstanbul’daki Rus askerî ataşesi, Yüzbaşı Frankin, “memleket maliyesinin tam bir çıkmazda olduğunu, başlıca gelirlerin artık sarfedilmiş bulunduğunu, askerin yedi, subayların ise on dört

¹⁹ Buna dair geniş bilgi için Bk. A. D. Novicev. Oçerki ekonomiki Turtsii do mirovoy voynı (I. Dünya Savaşı’ndan önceki Türk iktisadiyatı tarihçesi) M. - L., 1937.

²⁰ F. Millingen, göst. eser, s. 364.

²¹ Ahmed Midhat, göst. eser, s. 74 - 75.

aydan beri maaş almadıklarını” yazar. Bunu bildirirken Frankin, “başkentin, maaş alanların sayesinde geçinen Müslüman halkının üçte ikisinin ümitsizliğe düştüğünü, sultanı ve nazırlarını alenen lânetlemekte olduklarını” da kaydetmiştir²². Diğer bir müşahit ise, 1860 yılları başında, “İstanbul’da pahalılığın artmasından çıkan ve hükûmete karşı bir ayaklanma tehlikesine varan olaylar cereyan ettiğini” yazmıştır²³. Nihayet, hoşnutsuzluk orduya da sirayet etmiştir. Bilhassa gene Frankin, 1860 yılı ortalarında, hattâ İstanbul garnizonundan iki taburun “karışıklık vukuunda bunların önlenmesine yardım etmemeyi kararlaştırdıklarını” bildirmektedir²⁴. Bu deliller, 1860 yılının başında da, 1859 yılı ayaklanmasına sebep olan fiilî durumun mevcut olduğunu gösteriyor. Böylece bu, bazı tarihçilerin ve bilhassa A. Midhat ile U. İğdemir’in zannettiklerinin aksine, yalnız sultan Abdülmecid’in şahsına karşı yapılmış, alelâde bir saray ayaklanması değildir. Şüphesiz isyancılar, yalnız Abdülmecid’i indirip yeni bir sultanı tahta geçirmeyi değil, aynı zamanda memlekette mevcut durumu da değiştirmeyi tasarlamışlardır.

İsyancıların başı olan Şeyh Ahmed’in, Kuleli vakası dâvalarının zabıtlarından görüldüğü gibi, “Şeriat hükümlerine harfiyyen uyulacak bir cemiyet nizamının getirilmesini kendine gaye edinmiş olması” ilgi çekmektedir. O, bilhassa, 1839 ve 1856 yıllarındaki tanzimat hatları ile te’minat altına alınan hristiyanlarla müslümanların eşit haklara sahip olmaları” hususunu “şeriat” a aykırı saymıştır. Açıkça görüldüğüne göre, bu programa, geniş halk kitlelerinin “gâvurların baskısından memnuniyetsizlikleri” bilhassa tesir etmiştir. Bu memnuniyetsizlik, aslında, halkın yabancı baskıya karşı bir fevrî, insiyakî protestosudur²⁵. Tatbikatta bu kin, mülkî idare ile geleneklerdeki dıştan avrupalılaşmaya karşı yönelmiştir.

²² Bk. Ts. G. V. İ. A., f. 450, d. 64, 1. 71.

²³ Bk. “Konstantinopol’skie pis’ma” (İstanbul mektupları). “Russkiy vestnik” (Rus gazetesi), c. 69, 1867, s. 41.

²⁴ Ts. G. V. İ. A., f. 450, d. 64, 1. 71.

²⁵ Bk. T. Z. Tunaya, göst. eser, s. 90.

²⁶ Fakat bu gibi olaylar bile, V. İ. Şpil’kova’nın ileri sürdüğü gibi, 1859 isyanının, “Türkiye’nin yarı müstemleke hâline gelmesini önlemek” (s. 104) amacını güden bir teşebbüs olduğunu kesin olarak doğrulamak için kifâyetsiz delillerdir. Üstelik, makale yazarı, genellikle, bu önemli tezi destekleyen hiçbir delil vermemektedir.

1859 ayaklanmasının alelâde bir saray hareketi olmadığına diğer bir delilini de, bu harekete, çok sayıda kimsenin katıldığına dair bilgiler teşkil eder. V. İ. Şpil'kova'nın makalesinde verilen bilgilere ²⁷, mahkûmiyet tutanaklarındaki, isyancıların, şeyhlerine birkaç bin müridi ile isyana katılacağını hesapladıklarına dair bilgiler de ilâve edilebilir ²⁸.

“Kuleli Vakası”, Türk tarihinde, memleketin durumunu iyileştirmek yolunda ve belirli gayeler etrafında isyancıları birleştiren, bir siyasî programı bulunan ilk siyasî harekettir. Bu yüzden, 1859 ayaklanması, Türkiye tarihinde önemli bir yer tutmaktadır ve bununla ilgili olarak bütün olayların esaslı bir şekilde incelenmesi tarihçilerin görevlerinden biridir.

²⁷ Bk. aynı yazı, s. 102 - 103.

²⁸ Bk. U. İğdemir, göst. eser, s. 30 - 31.

TarihveMedeniyet.Org

B İ B L İ Y O G R A F Y A

ERETRIA II. *Ausgrabungen und Forschungen*. Ingrid R. Metzger, *Die hellenistische Keramik in Eretria*. A. Francke-Verlag AG., Bern 1969, 4°, 69 sayfa, 45 levha.

Orta Yunanistan'ın önünde ince uzun bir şerit halinde uzanan Evboia (Eğriboz) adasının Eski Çağda iki büyük şehri vardı : Khalkis ve Eretria. Pers harplerinde adı geçen ve İonya ihtilâline yardımda bulunduğundan ötürü Persler tarafından 490 yılında tahrip edilen Eretria'da, eserlerini Belleten'de müteaddit defalar tanıtmış olduğumuz Basel Üniversitesi arkeoloji Profesörü Dr. Karl Schefold 1964 yılından beri Yunan arkeologlarıyla müşterek olarak kazılar ve araştırmalar yapmakta, antik şehrin batı kapısını, onun güneyinde saray denebilecek kadar büyük peristil'li bir binayı, bu binanın alt tabakalarında Homeros zamanına kadar ulaşan mezarları, Apollon tapınağını, tiyatroyu ve gimnasyonu meydana çıkarmış ya da araştırmış, aynı zamanda başlangıçları M.ö. 8 inci yüzyıla kadar çıkan arkayık şehirle Pers tahribinden sonra bina edilmiş olan şehir hakkında da bazı ipuçları elde etmiş bulunmaktadır¹. Burada incelediğimiz kitap, batı kapısı ve onun güneyindeki alanda çok sayıda bulunmuş olan hellenistik devir keramiklerini başlı başına bir etüd konusu olarak ele almaktadır.

Yazar ilk fasılda Eretria'nın en çok hellenistik devirdeki tarihçesini ve sikkelere kısa, fakat özlü bir surette gözden geçirdikten ve böylece keramik incelemelerine bir fon meydana getirdikten sonra ikinci fasılda keramik malzemesini "siyah vernikli keramikler", "gri renkte keramikler", "Bergama ve Sisam vazoları", "Megara kadehleri" gibi çeşitli gruplara ayırmakta, her grubun tekniği, bezemeleri ve şekillerini dikkatle gözden geçirmektedir. Üçüncü bir fasılda siyah vernikli keramiklerde ilk önce çizgilerle, sonraları ise ıstampa tekniğinde yapılmış palmetler, mühürler ve graffitti'ler incelenmektedir. Dördüncü fasılda yazar bu keramiklerin menş'eini araştırmaktadır ki, hellenistik devirde hemen hemen her şehrin, küçük ya da büyük olsun, yerli çömlekçi atelyelerine sahip olduğu ve bunların esas itibarıyla günlük ihtiyaçları karşılamak için imalâta bulunduğu, fakat bu devirde ulaşımın kolaylaşması sonunda bu atelyelerin yalnız birbirini değil, fakat bazan uzak ülkelerdeki atelyeleri de etkiledikleri ya da bunların etkileri altında kaldıkları ve yine aynı devirde gelişen ülkelerarası ticarete malların bir ülkeden diğerine kolayca sevk edildiği göz önünde bulundurulacak olursa menş'e sorununun kolay çözümlmesine imkân olmadığı anlaşılır. Bununla beraber yazar dakik incelemelerden sonra Eretria'da ele geçen keramiklerin büyük bir kısmının yerli atelyelerde yapılmış olduğunu ispatlamakta, fakat bu yerli keramiklerin yanında Attika

¹ Bu kazılara dair yayınlanan ön raporlar : K. Schefold, *Antike Kunst* 7, 1964, s. 102 v. dd.; 9, 1966, s. 106 v. dd.

ve Böötya'dan ithal olunan vazoların da önemli bir yer aldığını ortaya koymaktadır ki, Eretria'nın coğrafi durumu göz önünde bulundurulacak olursa bu hususu tabii olarak karşılamak gerekir. 5 inci fasılda 1966 kazılarında bulunan keramikler ele alınmakta, bunların önceki buluntular gibi aynı sonuçları verdikleri açıklanmaktadır. Altıncı fasılda yazar Eretria'daki hellenistik keramiğin bir tarihçesini yapmakta, bunların menşe' sorunları ve bu sorunların çözüm çarelerini bir kerre daha özetledikten sonra batı şehir kapısı keramiklerinin esas itibariyle M. ö. 4 üncü yüzyıldan 2 inci yüzyıla kadar geldiğini, bu tarihten sonra ise keramik sayı ve türlerinin dikkati çekecek kadar azaldığını ortaya koymaktadır. Yalnız akropolün eteğinde, 1966 kızılarında geç hellenistik ve Roma devirlerine ait keramiklere oldukça bol sayıda rastlanmıştır ki bunlar arasında doğu menşe'li olduğu anlaşılan kırmızı vernikli keramikler önemli bir yer almakta, imparator Avgustus devrinden itibaren ise "terra sigillata" ların ithali başlamakta ve bunların yerli atelyeler tarafından da taklit edildiği görülmektedir.

Bu keramik buluntuları şehrin tarihi ile ilgili bulunmakta, yerli atelyelerin faaliyeti şehrin Makedonya kırılları Demetrios Poliorketes ve Antigonos Gonatas'ın idaresi altında bulunduğu parlak devre rastlamaktadır. Bundan sonra şehrin önemi ile birlikte keramik atelyelerinin de önemi azalmakta, Romalı konsül T. Q. Flamininus tarafından şehrin zapt ve tahribinden sonra şehrin bir köy manzarası takındığı ve yavaş yavaş bir harabe olmağa başladığı anlaşılmaktadır.

Eserin sonuna yukarıda zikrettiğimiz vazo türlerine göre özenle tertiplenmiş bir katalog eklenmiştir ki, bu katalogta vazo ve kap şekillerinin gelişimini göstermek için vazo kesitlerine büyük önem verilmiş bulunmaktadır.

Eretria'dan başka Yunan kontinanı, Ege adaları ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan kazılar sonunda elde edilmiş olan hellenistik keramiklerin genel bir tarihçesini yazmak henüz mümkün değildir. Çünkü yukarıda saydığımız ülkelerde bazı bölgeler hemen hemen hiç araştırılmamış, ya da meydana çıkarılan malzeme daha henüz yayınlanmamıştır. Hellenistik keramikleri kazılar sonunda bilimsel bir şekilde tanıtılmış olan şehirler arasında Atina (Agora kazıları), Delfoi, Korint, Olympia, Olynthos, Tasos, Anadolu'da Antakya, Tarsus (Gözlükule) Labranda, Çandarlı ve Bergama gösterilebilir².

I. R. Metzger'in eseri vâzih plâni, iyi düşünülmüş ve açık yazılmış fasılları ve güzel tertiplenmiş katalogu ile Hellenistik keramiklerin tanıtılması bakımından özel bir önem taşımakta ve Anadolu'da klâsik devir kazıları ile meşgul olan hâfirler için değerli bir rehber teşkil etmektedir.

Ord. Prof. Dr. ARIF. MÜFİD MANSEL

² Buralarda bulunan keramiklere dair yapılan yayınlar için bk. *incelediğimiz eser*, s. 8 ve 17 v. dd. Bilhassa Bergama hellenistik keramikleri için şu eser zikre değer : J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon* (Pergamenische Forschungen, Bd. 2), Berlin 1968.